ЎзМУ ХАБАРЛАРИ

ВЕСТНИК НУУз

ACTA NUUz

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ 1997 ЙИЛДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

2021
1/6/3

Ижтимоий-гуманитар фанлар туркуми

Бош муҳаррир:

И.У.МАЖИДОВ – т.ф.д., профессор.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Р.Х.ШИРИНОВА – ф.ф.д., профессор

Таҳрир ҳайъати:

Сагдуллаев А.С. – т.ф.д., проф.
Аширов А.А. – т.ф.д., проф.
Баллиева Р. – т.ф.д., проф.
Маликов А.М. – т.ф.д., проф.
Юсупова Д.Ю. – т.ф.д., проф.
Муртазаева Р.Ҳ. – т.ф.д., проф.
Мўминов А.Г. – с.ф.д., проф.
Ганиева М.Ҳ. – соц.ф.д., проф.
Мадаева Ш.О. – ф.ф.д, проф.
Туйчиев Б.Т. – ф.ф.д, проф.
Мухаммедова Д.Г. – псих.ф.д.
Тўхтаев Х.П. – ф.ф.н., доц.
Болтабоев Ҳ. – фил.ф.д., проф.
Раҳмонов Н.А. – фил.ф.д., проф.
Жабборов Н.А. – фил.ф.д., проф.
Сиддиқова И.А. – фил.ф.д., проф.
Ширинова Р.Х. – фил.ф.д., проф.
Садуллаева Н.А. – фил.ф.д., доц.
Арустамян Я.Ю. – фил.ф.д., доц.
Пардаев З.А. – фил.ф.ф.д., PhD.

Масъул котиб: **З. МАЖИД**

ТОШКЕНТ – 2021

МУНДАРИЖА

Тарих

Алманов Қ. Жиззах воҳасида ўзбек этнографик гуруҳлари билан боғлиқ этник номлар....4
Замонов А. Бухоро хонлиги бошқарувига Аштархонийлар сулоласининг келиши: шарт-шароитлари ва легитимлик асослари....8
Исамиддинов М. Қадимги Фарғона ва Суғд маданиятларини даврлаштиришнинг айрим масалаларига доир....12
Набиев Э. Жамиятни модернизациялаш – объектив зарурат (Туркия тарихи мисолида)....16
Назаров А. Императорлик рус география жамияти Туркистон бўлимининг Орол денгизини ўрганишга доир тадқиқотлари (ЎзМА И-69 фонди асосида)....20
Нурметов И. Ўзбекистон Республикасининг халқаро экологик алоқалари тарихи тарихшунослиги....24
Рахманова О. Роль Суфиев Кокандского ханства в произведении “Тарихи Шахрухи” Нияз Мухаммада Хуканди....29
Тоғаев Ж. Бронза ва илк темир даври тарихини қайта тиклаш масалаларига доир мулоҳазалар....33
Tojiboyev J. G‘arbiy Slavyan xalqlari Turkistonda harbiy asirlikda....37
Усаров У. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида Туркистон ўлкасидаги ер эгалиги ва ундаги ўзгаришлар....40
Хакимова Ш. Ўзбекистонда энергия саноатининг ривожланиши....44
Холиқулов А. XIX аср бошларида Бухоро – Афғон сиёсий муносабатлари....47
Холлиев А. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошида Россия саноати ва хорижий сармоялар....51
Хомитов Р. Марказий Осиё мамлакатларидаги кам сонли миллатлар диаспораси тарихига оид....55

Фалсафа

Абдиримова И. Лойиҳа фаолиятида кластер усулини қўллашнинг аҳамияти....58
Abduev Sh. Fan o‘qituvchilarida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishda: muammo va yechimlar....62
Abdullaeva D. Formation of gender identity in the process of socialization....66
Абороров И. Парламентда ёшларнинг иштироки – жамият барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омили сифатида....70
Авазов Ж. Бўлажак муҳандиснинг касбий график тайёргарлигини такомиллаштириш – илму ҳунар ўргатишнинг омили сифатида....73
Агзамходжаева С., Кубатов Ш. Современные проблемы религиозной личности в философии и антропологии....76
Адамбаев У. Ишонч-эътиқодни шакллантиришда аргументлашнинг ўрни....80
Акрамбаев Х. Ички ишлар вазирлигининг таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнида педагогиканинг асосий қисмлари ва қонуниятлари....83
Аликариев Н. Факторы повышения производительности труда в ВУЗах....86
Аликариева А. Таълим сифати менежменти тизимини такомиллаштиришда мажмуавий ёндашувлар таҳлили....90
Ахмедов Ж. Ҳокимият ва унинг легитимлигини таъминлашнинг сиёсий механизмлари....94
Ахмедов М. Замонавий таълимда креатив ёндашув, тажрибалар ва амалий натижалар тавсифи....98
Akhmedova N. The teaching techniques of English language theory in higher institutions....101
Ахмедова Ф. Профессиональное становление личности....104
Бекбаев Р. Философский традиционализм Рене Генона и его преломление в системе межкультурного диалога....108
Газиев З. Сўфи Оллоёр диний-ахлоқий меросининг маънавий маданият тизимидаги ўрни....111
Жиянмуратова Г. Электорал хулқ-атворга социал-психологик ёндашув: пайдо бўлиши ва ривожланиши тарихи....115
Жўраева Д. Бошланғич синфларда мумтоз адабиёт ўқитишнинг бадиий-эстетик ва илмий-педагогик асослари....119
Jo’rayeva N. Maktab ta’limida sifat menejmentini takomillashtirish xususiyatlari....123
Isroilova Sh. Crisis of identity in the conditions of mass culture....126
Каланов К. Диний рамзий белгилар тизимини методологик ўрганишнинг тарихий ва социомаданий тавсифи....129
Каримова В. Моделирование управления качеством образовательных процессов для организации повышения квалификации руководящих кадров высших образовательных учреждений....133
Каримова Н. Ёш оилаларда ажримларнинг асосий сабаблари....140
Qarshiyeva D. O‘qituvchilarining “Kvest” texnologiyasi asosida darslarini loyihalash kompetentligini baholash metodikasi....144
Madrahimova N. Innovative methods - of teaching a foreign language on the experience of foreign students....147
Мажидова О. Ибн Сино онтологик қарашларининг мантиқий таҳлили....151
Мирзаев Б. Пандемия хавфини суғурталаш....155
Муллабаева Н. Буллинг тушунчаси ва уни вужудга келтирувчи омиллар таҳлили....158
Mustafoyeva N., Ansari F. Documents in the field of law – as a didactic and methodological resource in the development of students’ writing skills (in an example of TSUL)....162
Муҳамадиева Н. Ўқитувчиларни касбга бўлган қизиқишни шакллантиришда каштачилик санъатини ўргатишнинг тарбиявий аҳамияти....165
Олимов Ф. Ўзбекистонда тадбиркорлик ривожида инсон капитали....168
Орипова Р. Касбий таълимда ўқув предметларининг узвийлигини таъминлашнинг педагогик омиллари....172
Пардабаев А. Афганистан: борьба двух политических систем....176
Parmanov S. O‘zbekiston yoshlari siyosiy madaniyatini yuksaltirishning g‘oyaviy asoslari....179
Парманова Н. Психологические факторы, которые могут возникнуть в послеродовом периоде....182
Пахратдинова Р. Ўқувчиларда миллий ҳунармандчилик касбларига қизиқишни шакллантиришда инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш....186
Polvonova Y. Raqamli texnologiyalar asosida “Bended learning” texnologiyasining station rotation modelini aralash ta’limni yo‘lga qo‘yish jarayonlaridagi pedagogik mohiyati....189
Расулов Ҳ. Сайлов феномени ва аҳолининг электорал маданиятини юксалтириш муаммоси....194
Raximov V. Sport-sog‘lomlashtirish turizmini o‘rganishda zamonaviy yondashuvlar....198
Raximova N. Talaba-yoshlar hayotida ijtimoiy yetuklikka ta’sir etuvchi omillar....202
Рузиева Р. Вақт категориясининг ижтимоий-фалсафий таҳлили....205
Сабирова У. Олий таълим социологияси: миқдор кўрсаткичлардан сифат параметрлари сари....209
Сейдабуллаева Н. Сиёсий блогосфера дискурслари....213

O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2021, [1/6/3]
ISSN 2181-7324

TARIX
http://science.nuu.uz/uzmu.php
Social sciences

УЎК: 94(575.1+470):323/327(584.4)

Умиджон УСАРОВ,
Ўзбекистон Миллий университети катта ўқитувчиси
E-mail: umidjon.usarov@mail.ru,

Ташқи тақризчи: Н.О.Алимова – Фарғона давлат университети доценти. т.ф.ф.д. (PhD)

LAND OWNERSHIP AND CHANGES IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Annotation

This article focuses on land tenure, which formed the basis of the country's economy after the Russian occupation of Turkestan, and analyzes the imperial government's colonial policy of land tenure in terms of its own interestsin the country through archival documents, sources, and periodicals. The article describes the changes of land ownership in Turkestan as a result of the development of various regulations and rules by the Russian Empire to determine the rights of land ownership and resolve the legal issues of property relations.

Key words: Turkestan, Russian Empire, Governor-General, K.P. Kaufman, land tenure, amlok, hiroj, mulk, vaqf, tax, irrigated land, lalmi.

СОБСТВЕННОСТЬ НА ЗЕМЛЮ И ИЗМЕНЕНИЯ В НЕЙ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

Данная статья посвящена отношениям землевладения, которые легли в основу экономики страны после завоевания территории Туркестана Российской империей, в которой была проанализирована политика правительства Империи в колониальной политике страны, которая велась с точки зрения ее интересов, по архивным документам, источникам и материалам. В статье описываются изменения в праве собственности на землю в Туркестане Российской империи в результате разработки различных нормативных актов и правил для определения прав на владение землей и решения правовых вопросов отношений собственности.

Ключевые слова: Туркестанский край, Российская империя, генерал-губернатор, К. П. Кауфман, землевладение, амлак, хираж, собственность, вакуф, налог, орошаемые земли, не орашаемые земли.

XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – XX АСР БОШЛАРИДА ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДАГИ ЕР ЭГАЛИГИ ВА УНДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Аннотация

Мазкур мақолада Туркистон ўлкасини Россия империяси томонидан босиб олингандан кейин ўлка хўжалигининг асосини ташкил этган ер эгалиги муносабатларига бағишланган бўлиб, унда империя ҳукуматининг ўлкадаги мустамлакачилик сиёсатида ерга эгалик муносабатларини ўз манфаатлари нуқтаий назаридан олиб борган сиёсати архив ҳужжатлари, манбалар ва турли даврда чоп этилган адабиётлар орқали таҳлил этилган. Мақолада Россия империяси Туркистонда ерга эгалик ҳуқуқларини аниқлаш ва мулкчилик муносабатларини ҳуқуқий масалаларини хал этиш учун турли низом ва қоидалар ишлаб чиқиши оқибатида ўлка ер эгалигидаги содир бўлган ўзгаришлар очиб берилган.

Калит сўзлар: Туркистон ўлкаси, Россия империяси, генерал-губернатор, К.П. Кауфман, ер эгалиги, амлок, хирож, мулк, вақф, солиқ, суғориладиган ерлар, лалми.

Кириш. Ўрта Осиёнинг ўзига хос табиий-географик шароитларидан келиб чиқиб, бу ҳудудда яшаётган халқлар узоқ йиллар давомида турли йўналишда хўжалик юритишга мослашган. XIX асрнинг иккинчи ярмида Россия империяси томонидан Туркистон ўлкасини босиб олиб, бу ерда ўзининг мустамлака манфаатларини мустаҳкамлаш ва бу ердан келадиган иқтисодий фойдани ошириш мақсадида ўлканинг ер эгалиги муносабатларига алоҳида эътибор қататди. Туркистонда ер эгалиги турлари ўзига хос хусусиятлар ҳисобга олиб, ерга эгалик ва мулкчилик муносабатларидаги ўзгаришлар амалга ошириш учун империя хукумати шошилмасдан иш олиб боради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Россия империясининг Туркистон ўлкасида аграр сиёсати, хусусан, ер эгалиги ва мулкчилик муносабатларига оид сиёсатини ўрганиш архив хужжатлари, статистик шархлар, рус шарқшуносларини ва маҳаллий тарихчилар асарлариги маълумотлар бирламчи манбалар бўлиб хизмат қилади. Бу манбаларда ўлканинг мавжуд ер эгалиги ва империя хукуматининг хукмронлиги ўрнатилгандан сўнг содир бўлган ўзгаришлар келтириб ўтилган. Шунингдек, К.М. Мирзаев (1954), О.Аминов (1959), Л.Шукурова (1960), Н.Абдураҳимова, Ф. Эргашев (2002), С. Болтабоев (2005), К.А. Тўхтабеков (2008), У.Х. Жумаев (2011), Р.Н. Набиев (2010), Ў.А.Султонов (2016), Т.Худойқулов (2016) каби муаллифлар ўз тадқиқот ишларида ўлкадаги ер эгалиги муносабатларига тўхалиб ўтган бўлиб, уларда масалани айрим жиҳатлари хақида факталогик маълумотларни учратиш мумкин.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Мазкур мақолани ёзишда қиёсий таҳлил, муаммовий ва миқдорий тахлил, тизимлилик жамлаш каби илмий тадқиқот усулларидан фойдаланилди. Россия

империяси Туркистон ўлкасида мустамлака тузуми ўрнатилгандан сўнг ўлкадаги ер эгалигидаги ўзгаришлар давр манбалари ва илмий адабиётлар асосида ёритилган.

Тахлил ва натижалар (Analysis and results). Ўрта Осиё халқининг асосий бойлиги ер бўлиб, Россия империяси ўлкани босиб олмасдан аввал ерлар: давлат ёки амлок ерлар, хирож ерлар, хусусий ерлар, вақф ерларидан иборат бўлган[1, – Б. 65-66]. Деҳқончилик асосан сугориладиган ва лалмикор ерларда бўлиб, бу ерларда буғдойнинг ўн икки нави ҳамда бошқа экинлар етиштирилган. XIX аср ўрталарида ва ундан кейинроқ ҳам деҳқончилик экинлари ичида бугдой биринчи ўринда турган[2, – С. 38]. Бошоқли экинлар асосан лалмикор ерларда етиштирилган. Сугориладиган ерларда шоли, жўхори, тариқ, дуккакли экинлар экилган. Деҳқончилик учун қулай бўлган ва хосилдор ерлар асосан йирик амалдорлар ва харбийлар хамда дин пешволарига қарашли бўлган.

Ўрта Осиёда мавжуд бўлган ер эгалиги турларидан бири “амлок ерлар” амир ёки хонларга қарашли бўлиб, амлок ерларнинг эгаси ўзига бўйсунувчи амалдорлар орқали ерларни деҳқонларга берилган ва улардан хирож ёки бошқа турдаги солиқлар олинган[3, – С. 3]. Бундай солиқлар ер эгаларининг асосий даромади хисобланган. Ўша даврда мавжуд бўлган “хирож ерлари” хам “солиқ пул билан бериладиган амлок ерлар хирож ерлари деб хам аталган[4, – С. 33].”. Хирож солиғи етиштирилган маҳсулотлардан олиниб, кўпчилик ҳолларда ҳосилнинг 1/5 улушини ташкил қилган, шоликор ерларда эса олинган ҳосилнинг 1/10 улушидан иборат бўлган. Масалан, бугдой, шоли, арпа, нўхат, кунжут, тамаки, тариқ каби қишлоқ хўжалик махсулотларининг 1/5 улуши хирож сифатида олинган[5, – С. 62]. Одатда галла йиғилиб, хирмон қилингандан сўнг хирож олинган.

Ўлкада ер мулкчилигининг иккинчи шакли “мулк ерлари” бўлиб, бу ерлар хусусий хисобланган. Мулк ерлари ўз навбатида бир неча турларга – мулки хурри холис, мулки ушр, мулки хирожга бўлинган. Мулки хурри-холис ер эгалари давлат хазинасига хеч қандай солиқ тўламаганлар[6, – С. 39]. Бу ер майдонлари илгари фойдаланилмаган ерлардан ажратиб берилиб, авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтган. Мулк ерларида бўлган деҳқонлар бу ерларни ижара шаклида ишлатганлар. Мулк ерлари “мулки хирож” ёки “хирож ерлари” деб хам аталган. Мулки хирож ерлари қадимдан натура ва пул шаклида хирож тўлаб келган ахолига бириктириб қўйилган ерлар ҳисобланган. Бундай ерлардан олинадиган солиқ ҳосилнинг 1/5 улушидан 1/8 улушига қадар белгиланган. Хирож ерлари сотилиши мумкин ҳисобланган[7, – С. 31]. Мулк ерларининг яна бир тури “дахъяк” бўлган. Бу ушр сингари бўлиб, “ундан бир улуш” деган маънони берган. Дахъяк ерлар мерос бўлиб қолмаган. Ижара ҳаққини маълум муддатда – йилига бир маротаба тўлаб туриш тартиби билан ижарага ер ажратиб берилган[8, – С. 65].

Ер эгалиги турларидан яна бири “вақф ерлари” эди. Вақф мулклари асосан, юқори мартабали, нуфузли бой-бадавлат шахслар томонидан таъсис этилган. Вақф бу мусодара этилмайдиган, сотиш ва сотиб олиш мумкин бўлмаган мулклар қаторига кирган. Бу ерлардан солиқлар олинмаган. Тадқиқотчи С. Болтабоевнинг ёзишича, бунинг иккита сабаби бўлиб, биринчидан, вақфлар кўпроқ мактаб, қорихона, мадраса каби ўқув муассасаларига тегишли бўлиб, бу билан бирга қариялар, камбағаллар, етим-есирлар, бева-бечоралар учун хам таъсис этилган, иккинчидан вақф Аллоҳ йўлига қилинган инъом бўлиб, ундан солиқ олмаслик савоб ҳисобланган[9, – Б. 10]. Ўрта Осиё ҳудуди Россия империяси томонидан босиб олингунга қадар шариат қонун-қоидалари ва вақфнома талабларига амал қилинган бўлиб, вақф маҳкамалари “мутаввали боши”лар томонидан тафтиш қилиб борилган эди.

Туркистон ўлкаси босиб олингач, ер эгалиги муносабатлари Россия саноати эҳтиёжларига ва кўчириб келтирилаётган ахолини имтиёзли жойлаштиришга хам мослаштирилди. Биринчи навбатда, ўлкадаги маҳаллий йирик ер эгаларининг ижтимоий ва сиёсий мавқеини пасайтириш мақсадида хамда мустамлакачилик сиёсати режаларини амалга оширишни кўзлаб, ўлканинг барча ерлари мулкчилик ҳуқуқий белгилари озми-кўпми ифодаланган ҳолда маҳаллий қонун-қоидаларга кўра давлат мулкига айлантирилди, уларга солиқ солиниб, Россия империяси ғазнасини бойитадиган бўлди[10, – Б. 24]. 1867 йилдан ўлканинг барча ерлари давлат ерлари деб эълон қилинди ва унга ишлов берувчи кишиларга бириктирилди, вақф ерларининг олдинги ҳолати сақланиб қолиб, шу билан бирга бир вақтда давлат хисобига ерлар олиниши мумкин бўлган. Хусусий ер эгаларининг барча имкониятлари солиқлар тизими орқали оддий ер эгаларининг эгалиги билан тенглаштирилди[11, – Б. 114].

Россия империяси Туркистон ўлкасини бошқаришга оид Низом ва бошқа ҳужжатларда ердан фойдаланиш муносабатлари ҳамда ғазначилик тизимининг асосий қоидалари белгилаб берилган ҳолда солиқ миқдорининг йилдан-йилга ўсиб борганлигини кўриш мумкин. Тадқиқотчи У.Жумаевнинг ёзишича, Туркистон генерал-губерторлигида 1868 йилдан 1883 йилгача солиқ солишнинг хар йилги ўсиши кескин ўзгариб турган. Масалан, ўтроқ ахолидан олинган солиқ миқдори бу йиллар мобайнида кўчманчи ахолидан хар бир ўтов ҳисобига олинадиган умумий солиқ миқдори 1364190 рубль 99 копеейкни, маҳаллий аҳолидан олинадиган ердан фойдаланиш йиғимлари миқдори эса – 1047882 рубль 30 копеейкни ташкил қилган[12, – Б.18].

1873 йилда Туркистон генерел-губернатори К.П. Кауфман ўлкадаги мулк эгалари, диний идоралар ва солиқлардан озод бўлиш ҳуқуқи эътироф этилган шахслар рўйхатини тузиб чиқиш ва тасдиқлашга буйруқ берди. У томонидан мулк ва вақф ерларнинг эгалари деҳқонлардан олинадиган йиғим ўрнига, давлат томонидан бериладиган нафақа пули белгилаш таклиф этилди. К.П. Кауфманнинг бундан кўзлаган асосий мақсади “маҳаллий ахолини энг хавфли бўлган қисмига “вақф” ва “мулк” нафақаларини бериш йўли билан уларни рус империяси маъмуриятига бевосита қарам қилиб қўйиш эди” [13, – С. 247]. Оқибатда биринчи навбатда Зарафшон округи ва Амударё бўлимидаги вақф ер эгалиги тартибга солинди, вақф ерларда истиқомат қиладиган деҳқон ахолиси умумий ўлпон қоидасига бўйсундирилди, мулклар эса, хеч бўлмаганда, расман амлок, яъни ўлпон тўланадиган ерларга тенглаштирилди[14, – С. 257].

Ўлкадаги мавжуд “вақф ерлари” империянинг асосий эътибордаги масаласи эди. Империя маъмурлари вақф мулклари билан дастлаб Кавказорти ва Қримда тўқнашган бўлиб, Туркистонни босиб олган вақтларида ўлканинг ўзига хос хусусиятларини, вақфнинг мусулмончиликдаги ўрнини ҳисобга олиб, вақф мулкларини ўзлари учун зарарли деб хисобладилар ва вақф мулкларига нисбатан жуда эхтиёткорона муносабатда бўлдилар. Шундай бўлса-да, вақф мулклари назоратини хам ўз қўл остига олиш, келаётган даромадларни назорат қилиб бориш истаги маъмуриятни бир қатор чора-тадбирлар ўтказишига сабаб бўлди. Чунончи, Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил этилган вақтда (1867 йил) вақф тизимида қатор ислохотлар амалга оширилди.

Масалан, 1868 йилда ҳукумат диний муассасаларга тўланадиган “хирож” ва “таноб” солиғи бешдан бир миқдорда деб эълон қилиб, давлат хазинасига тушаётган солиқни аввалги ҳолда қолдирди. Вақф мулк эгалари ва мутаввалилар бу белгиланган солиқ вақф муассасалари сарф-харажатларини қоплай олмаслигини ва уни давлатга нисбатан тўланадиган солиқ миқдорига нисбатан белгиланишини талаб қилсалар-да бироқ бу талаблар эътиборга олинмади.

1886 йилги “Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисида”ги Низомда мустаҳкамлаб қўйилган янги вақф мулкларини таъсис этиш генерал-губернатор рухсати билан амалга оширилиши, вақф мулкларнинг ҳуқуқий мақоми ва вақф мулклар назорати каби янги қоидалар асос қилиб олинди[15]. Бунга қарамай, 1887 йилнинг 19 мартида Туркистон генерал-губернаторлиги томонидан ўзининг Фаргона вилоятидаги амалдорлари учун янги қўлланма вақф масаласида ҳам тўлиқ маълумот берилди. Унга кўра ҳар ойда вилоят бошқармаси генерал-губернаторликка вақф мулкларини аниқлаб ҳисобот бериши, вақф мулкларини ўлчаб чиқиш учун вилоят бошқармаси комиссия ихтиёрига битта вакил тайинлаши белгилаб берилди[16].

Умуман, 1880–1890 йилларда Россия империяси идоралари вақф мулкларини “тартибга солиш”, қайта рўйхатдан ўтказиш баҳонаси билан бутун Туркистон ўлкасининг турли ҳудудларида жуда кўп вақфларни ноқонуний деб топди. Ўлка маъмурияти вақф назорати ва бошқарувини “енгиллаштириш” мақсадида қатор тафтиш комиссияларини ташкил қилди. Натижада ерлар, иморат ва бошқа мулклар мустамлакачи хокимиятнинг ихтиёрига ўтказилди. Вақфга оид ҳужжатларнинг навбатдаги тафтиш ишлари 1886 йил 17 ноябрда қабул қилинган Туркистон ўлкасидаги вақф хўжаликлари мулклари ва уларга тегишли ҳужжатларни 1887 йил 1 июлга қадар текшириш ва тартибга солиш ҳақидаги қарор билан боғлиқ бўлди[17]. Унга кўра 1887 йил 1 июлига қадар вақфга оид ҳужжатларни тегишли ҳудуд ер-солиқ комиссиясига топшириш, тақдим қилинмаган ҳужжатлар қабул қилинмаслиги белгиланган.

Тадқиқотчи Р.Н. Набиевнинг ёзишича, 1887 йилда ўлка маъмуриятига Самарқанд, Сирдарё ва Фаргона вилоятлари бўйича 7509 та вақф ҳужжати топширилгани, шундан 10 % (737 та) ҳукмдорлар ёрлиғи билан тасдиқланган, яъни империя маъмурияти талаб қилган юридик ҳужжатларга эга бўлган[18, – С. 10].

Тадқиқотчи Ў.А. Султоновнинг фикрига кўра, XIX асрнинг 80–90-йилларида вақф мулклари оммавий тарзда тафтиш қилиш вақтида вақф хўжаликларини бутунлай тугатиш ва давлат фойдасига солиққа тортиш билан якунланди. Умуман олганда, Туркистон ўлкасининг бошқа вилоятларида ҳам вақф хўжаликларига берилган маҳаллий ҳукмдорларнинг солиқлардан озод қилиш ва имтиёзлар ҳақидаги ёрлиқлари турли баҳоналар билан инобатга олинмади. Бундай вазиятларда вақф хўжаликларининг имтиёзлари бекор қилиниб, давлат фойдасига солиқ белгиланди[19, – Б. 221].

Шу тариқа вақф ер эгалиги тизимига болта урилиб, уларнинг энг йириклари ва нуфузлилари тугатилди, ўрта ва майдаларининг ҳуқуқлари қатъий чекланди. Мустамлака маъмуриятининг бундай радикал хатти-харакатларига туртки берган сиёсий сабаблар аниқ кўриниб турар эди. Булар аҳоли бой қатламининг моддий негизи, уларнинг жамиятдаги аввалги ижтимоий-сиёсий ролига путур етказиш ва К.П. Кауфманнинг далолат беришича, “туб аҳолининг энг хавфли қисмини вақф ва мулк ерларини ўз қўлида жамлаган рус маъмуриятига бевосита қарам қилиб қўйиш”дан иборат бўлди[20, – Б. 91].

XX аср бошида келиб, “Туркистон ўлкасида ер-ўлпон тузилишини жорий этиш тўғрисидаги 1903 йилги Қоидалар” ва аҳолини кўчириш бўйича 1906 йилги сиёсат ва бошқалар натижасида ер муносабатлари ва солиққа тортишнинг бутун тизимига қўшимча ўзгаришлар киритилди. Бу даврга келиб, Россия империяси ҳукумати минтақадаги ер майдонларини тўлиқ чегаралаб чиқди. Аҳолига уч тоифадаги – суғориладиган, лалми ва ишлов берилмайдиган ерлар бириктирилиб қўйилди[21, – Б. 25]. Уларга оғир солиқлар солинди. Маҳаллий аҳолининг ерлари зўравонлик билан тортиб олиш ҳисобига Россиядан кўчиб келган аҳолини ер билан таъминлаш муаммоси ҳал этилди. Россия ипмерияси саноати учун пахта хомашёси стратегик жиҳатдан муҳим экин эканлиги ва пахта соҳасида АҚШдан мустақил бўлиш мақсадида ўлкадаги барча сугориладиган ерлар пахта етиштириш учун қайта тақсимланди.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Умуман, Россия империяси мустамлакачилиги даврида Туркистонда амалга оширилган аграр сиёсати метрополия манфаатлари ва эҳтиёжларини қондиришга қаратилди. Туркистонни Россия империяси томонидан босиб олиниши билан ўтроқ маҳаллий аҳолининг хонликлар давридаги ер эгалиги ҳуқуқида бир қатор ўзгаришлар содир бўлди. Унга кўра йирик ер эгалари қўлида бўлган ерлар шу ерларда ижарачи сифатида ишлаётган маҳаллий деҳқонлар давлат ҳисобига солиқ тўлаш шарти билан фойдаланишга берилди. Шунингдек, “Туркистон ўлкасини бошқариш Низоми”нинг 255 моддасига кўра, империя манфаатларидан келиб чиқиб, ўлкадаги барча авлодлардан мерос қолган ерлари бор ўтроқ аҳоли ерга эгалик ҳуқуқи олди. Кўчманчи аҳоли фойдаланаётган ерлар эса давлат мулкига айлантирилди. Ўлкадаги ер эгалигидаги бундай ўзгаришларни империя ҳукумати ўз манфаатларидан келиб чиқиб амалга оширди. Ер эгалигидаги ўзгаришсиз қолган хужжатларига эга мулк ва вақф ерларидан аста-секинлик билан давлат ғазнаси ҳисобига солиқлар олинадиган бўлди.

АДАБИЁТЛАР

1. Худойқулов Т. XIX асрда Қўқон хонлиги (ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий хаёти). – Тошкент: TAFAKKUR, 2016. – 65-66 б.
2. Гинс Г.К. Основная начала проекта водного закона для Туркестана. – СПб.: Тип. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1912. – С. 38.
3. Мирзаев К.М. Амляковая форма феодальной собственности в Бухарском ханстве. – Ташкент: Изд. АН ЎзССР, 1954. – С. 3.
4. Ростилавов М.Н. Очерк о видах земельной собственности и поземельной вопрос в Туркестанском крае. – СПб., 1876. – С. 33.
5. Шукурова Л. Туркистонда Чоризм ҳукмронлигининг дастлабки йилларида ер-солиқ системаси тарихидан / Научные работы и собщение. Кн. №1. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1960. – С. 62.
6. Аминов О. Экономические развитие Средней Азии (колониальный период). – Ташкент: Госиздат УзССР, 1959. – С. 31.

7. Кастельская З.Д. Из исттории Туркестанского край (1865-1917). –М.; Наука, 1980. – С. 39.
8. Шукурова Л. Туркистонда Чоризм ҳукмронлигининг дастлабки йилларида ер-солиқ системаси тарихидан / Научные работы и собщение. Кн. №1. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1960. – С.65.
9. Болтабоев С. Туркистондаги вақф мулклари тарихи. Ўқув-услубий қўлланма. – Наманган, Наманган нашриёти, 2005. – 10 б.
10. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 24 б.
11. Тўхтабеков К.А. Чор Россияси мустамлакачилиги шароитида Туркистонда ер эгалиги ва унинг ўрганилиши тарихи / Тарихий манбашунослик муаммолари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2008. – 155 б.
12. Жумаев У.Х. Россия империясининг Туркистондаги солиқ сиёсатининг шаклланиши: асосий босқичлари ва тараққиёти: Тарих фан. номз. ... дисс. ... автореф. – Тошкент, ЎзМУ, 2011. – 18 б.
13. Проект всеподданнейшего отчета генерал-губернатора К.П. Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 – 25 марта 1881 гг. – СПб., 1885. – С. 247.
14. Ўша манба. – С. 257.
15. Туркисон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги Низом. 1-бўлим, 2-боб, 266-банд. http://www.hrono.ru/dokum/turkestan1892.html.
16. ЎзМА И-23-фонд, 1-рўйхат, 458а-йиғмажилд, 45-варақ.
17. ЎзМА И-17-фонд, 1-рўйхат, 13271-йиғмажилд, 21-22-варақлар.
18. Набиев Р.Н. Вакфное хозяйство Кокандского ханства. – Ташкент, 2010. – С. 10.
19. Султонов Ў.А. Тошкент вақф хўжалигида анъаналар, ислоҳотлар ва муаммолар (XVI–XX аср бошларига оид тарихий ҳужжатлар асосида): Тарих фан. бўй. фан. докт. (DSc) дисс... – Тошкент, 2016. – 221 б.
20. Абдураҳимова Н., Эргашев Ф. Туркистонда чор мустамлака тизими. – Тошкент: Академия, 2002. – 91 б.
21. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 25 б.